

BİLİM, HAKİKAT VE TOPLUM

Prof. Dr. Alpaslan AÇIKGENÇ

TÜBA Şeref Üyesi

İbn Haldun Üniversitesi

Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Bilim nedir?" sorusu yüzyıllardır bilim adamlarını ve özellikle de filozofları meşgul etmiştir. Uzun tecrübeler ve bilgi birikimleri sonunda bilime "düzenli bilgi kümesi" denilebileceği sonucuna varılmıştır. Bilim, umumiyetle bu kısa betimlemeye eklenebilecek bir takım belirlemelerle tanımlanmaktadır. Ancak bu belirlemeler belli bakış açılarından yapıldığı için bunlar üzerinde henüz tam bir uzlaşma gerçekleşmemiştir. Buna rağmen her bilimin tanımlanarak sınırlandırılmış belli bir konusunun olduğu ve bu konunun her bilime ve/veya her bilim geleneğine has bir yöntemle incelendiğini büyük bir çoğunluk kabul etmektedir. Bunun ötesinde incelenen konu hakkında ileri sürülen görüşlerin, "kuram (teori)" veya İslam bilim geleneğinin tabiriyle "nazariye" olarak her bilim,

Bilim adamı bilimsel faaliyetlerde dogmatik olamaz derken kendi özel yaşantısında da dogmatik olamaz diyemeyiz. Buna en iyi örnek günümüzdeki başörtüsü veya kılık kıyafet tartışmalarıdır. Üzülerek belirtmeliyiz ki bilim tarihinde hiçbir zaman bilim adamının (veya kadınının) "ne giydiği" bilimsellik ile ilişkilendirilmediği halde günümüzde bazı bilim adamları kılık kıyafetle bilim yapma arasında ilişki kurup bunu geçerli bir dogma olarak savunabilmektedirler.

limin, yani "düzenli bilgi kümesinin" en önemli temel yapısını oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu nazariyelerin bir kısmının bilimsel ilerlemeler kaydedildikçe zamanla yanlış olduğu ispatlanırsa bunlar terkedilir ve yenilerinin oluşturulduğu görülür. Ancak, doğruluğu ispatlanan nazariyeler sayesinde bilimsel keşifler oluşmakta ve o bilimde bir bilgi birikimi meydana gelmektedir. Böylece bu bilgi birikimi zamanla o bilimin temel yapısı içerisinde artık incelenmeye gerek kalmayan genel bir bilgi olarak her kesime mal edilmiş olur. Bu açıdan bakıldığında öncelikle bilimin temelde "kuramsal" olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü her bilimin düzenli bilgi kümesini oluşturan asıl önemli bilgi birikimi "kuramlar"dır.

Yani denebilir ki, bilimler aslında tamamen *kuramsal* bilgilerden ibarettir. Diğer bir deyişle bir bilim temelde sadece teorilerden oluşmaktadır. İspatlanmış teoriler o bilimde artık incelenmez ve konusun dışına itilir. Ancak yeni bilim insanları yetiştirmekte onlara o bilimi daha iyi öğretebilmek için bu teoriler öğretilir ve geçilir. Kuramsal veya nazari olan bilgi doğru da olabilir yanlış da. “Bilim dogmatik olamaz” derken kastedilen de budur. Çünkü kuramsal bilgiye olan yaklaşımda her zaman bir “acaba” sorusu zihni meşgul eder. Hâlbuki “dogma” soruşturulamaz ve “acaba” diye bir tereddüte yer vermeden doğru olarak kabullenilir. Bu yüzden bilim adamı bilimsel faaliyetlerinde dogmatik olamaz. Çünkü dogmatik yaklaşım bir bilginin yanlış olma ihtimalini *var bile* saymadığı için kuramlar dogmalar olarak algılanabilir ki, bu da bilimsel bilginin donuklaşmasına yol açar.

Ancak bu husus yanlış anlaşılmalıdır: Bilim adamı bilimsel faaliyetlerde dogmatik olamaz derken kendi özel yaşantısında da dogmatik olamaz diyemeyiz. Buna en iyi örnek günümüzdeki başörtüsü veya kılık kıyafet tartışmalarıdır. Üzülerek belirtmeliyiz ki bilim tarihinde hiçbir zaman bilim adamının (veya kadınının) “ne giydiği” bilimsellik ile ilişkilendirilmediği halde günümüzde bazı bilim adamları kılık kıyafetle bilim yapma arasında ilişki kurup bunu geçerli bir dogma olarak savunabilmektedirler. Şahsen kulaklarımda duyduğum gayet üzücü bir ifadeyi örnek olarak verebilirim: “sarık cübbe giyen biri bilim adamı olamaz”. Bu arada İbn Sina’nın tahminlere dayanılarak yapılan portrelerinde sarık cübbe giydiklerini unutuyorlar. Veya yine Cebir’i bulan ve modern matematiğin ondalık sistemlerle kurucusu olan Havarizmi ve optik bilimin kurucusu olan İbn’ül Heysem’i yine modern kimyanın kurucusu olan Cabir bn Hayyan’ı unutuyorlar. Bunların hiçbiri kılık kıyafete önem vermezdi ama kendi kültürlerine uyan kıyafet ne idiye öyle gayet temiz ve şık giyinirlerdi. Tamamen epistemolojik bir olgu olan bilimsel faaliyetler üniversitelerde türban giyme veya sakal bırakma gibi sosyal olgulara indirgenemez. Bir bilim adamı belli dinî inanışlara ve belli dogmalara sahip olabilir ve o doğrultuda davranır. Ancak bilim insanının bu dogmaları bilimsel buluşlara -ancak kuramlara değil- ters düşerse bu konuda inancını düzenleme sorunu o bilim adamına aittir. Bilim tarihinde bunun birçok örneğiyle karşılaşmaktayız.

Modern bilimin öncüsü sayılan Newton güneş sistemini çekim yasasına göre açıklarken böyle bir sistemin Hıristiyanlığın teslis (üçlü tanrı) inancına ters düşüğünü savunarak yeniden bir “teoloji” yazılması gerektiğini dile getirmiş ve bunu da bizzat kendi kaleme almıştır. Birçok din adamının da bilime önemli katkısı olduğunu bilim tarihinde görmekteyiz. (Bunun ayrıntılı bir açıklamasını görmek isteyenler şu önemli çalışmaya başvurabilirler: Richard S. Westfall, *Never At Rest*:

A Biography of Isaac Newton, Cambridge University Press; 5th edition, 1983) Peki, dinde gerçekten dogma var mı? Bunu sorgulayan araştırmacı bilim adamlarımız oldu mu? Maalesef kimliğini kaybetmiş sözde bilim adamları sadece Batı'da din üzerine yazılanları okudukları için İslam'ın mahiyetini araştırmadan beslendikleri tek taraflı kaynaklar açısından din hakkında konuşmaktalar. Hâlbuki bir bilim adamı nasıl dogmatik konuşamazsa dini de bu şekilde değerlendirmemelidir. Yani birçok dini inceledikten sonra ancak din hakkında hüküm verilebilir ki bu hüküm de nihayetinde sadece din hakkında "bir kuramdır." Bir bilim adamı Hıristiyanlığı inceleyerek bu din hakkında bazı şeyler ileri sürebilir. Ama ayrı bir din olan İslam hakkında aynı şeyleri söyleyemez. İslam'da olmayan birçok husus da diğer dinlerde olabilir. Gündemdeki tartışmalara ışık tutması için sadece bir iki hususa işaret etmek istiyorum. İslam'da dinin yerine geçebilecek veya dini temsil edebilecek bir sembol yoktur. Bunu bilmeden kalkıp belli bir kıyafet tarzını "sembol" diye dayatmaya çalışmak cahilce bir işdir. İslam'da dogma yoktur; bunun yerine "akide" denen inanç esasları vardır ki bunlar sorgulanabilir ve bu yüzden de dogma olamazlar. Mesela İslam'ın en temel inancı Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaktır; ama Kur'an bunu araştırıp düşünmemizi istemektedir (bu araştırmayı sorgulama olarak yorumlamaya çalışan din bilginleri de olmuştur) ki "yakîn" denen iman mertebesi elde edilebilir. İslam'da belli bir bilimsel buluş, kuram veya "düzenli bilgi kümesi" inanca esas olarak alınmamıştır. Bu yüzden bilim ile dinin alanları "gayb" ve "şehadet" olarak birbirinden ayrılmıştır. Bunların konumu uzayda birbiriyle kesişmeyen ancak bakış açısının değişmesiyle üst üste geldikleri noktada çelişki hissi uyandıran iki doğru gibidir. Dikkatle incelendiğinde kesişmedikleri ve birbirleriyle çelişki oluşturmadıklarını görmek mümkündür. İslam'da kutsal diye bir şey de yoktur. Kutsal aslında bir semboldür; İslam'da sembol olmadığına göre kutsal da olamaz. "Kutsal" kelimesi sadece bir saygı ifadesi olarak kullanılır. Mesela "kutsal topraklar" dendiğinde herhangi bir kara parçasının kutsal olduğu anlaşılmalıdır. Belli mekânlara tarihi açıdan önem verildiğinden oralara saygının bir ifadesi olarak "kutsal" denilmektedir. Kutsalı dinin merkezine alan Hıristiyanlıkta din ile bilim arasında bir çelişki Ortaçağ'da yaşanmıştır. Aristoteles ve Batlamyus olarak bilinen Ptolemus tarafında ileri sürülen dünya eksensiz yıldız sistemi 12. yüzyıla gelindiğinde Kilisenin resmi dogması olarak kabul edilmişti. Ancak Galileo'ya kadar olan gelişmeler güneş merkezli bir evren anlayışını netice verdiği halde bilim adamları bu yeni bilimsel buluşu savunamıyordu. Çünkü bu yeni buluş doğru idiyse Kilisenin savunduğu evren anlayışı yanlış olacaktı ki bu da dinin de aynı zamanda yanlış olması gerektiği sonucuna götürüyordu. Feyerabend gibi bir filozof kilisenin Galileo'ya kar-

Ülkemizin bilimsellik dışı dogmatik ve ideolojik bu tür suçlayıcı tutumlardan kurtulması için bilim, hakikat ve bunların toplumsal yansımaları çok iyi tahlil etmemiz gerekmektedir..

Gerçekten “bilimsellik” bir zihniyet olduğu gibi “bilim dışılık” da bir zihniyettir. Aynı şekilde aşırılıklara kaçan ideolojik tavır da bir zihniyettir. Bizim irfan geleneğimizde ifade edildiği gibi “ne ekersen onu biçersin”.

“yöntemsizliği” savunurken Pozitivizmin önemli hatalarını ortaya koymuştur. Savunmasındaki birçok görüşleri doğrudur ancak “bilimin belli bir yöntemi yoktur” savı hatalıdır. Gerçekten bütün bilimler için geçerli tek bir evrensel yöntem yoktur ve bunu artık Feyerabend ispatlamıştır. Ancak, her bilimin kendine has ve hatta her bilim geleneğine has bilimlerde geliştirilmiş belli yöntemler vardır ve bu bizim bilimsel yapımız itibarıyla geçerlidir. Ancak yine Feyerabend’in haklı olduğu bir taraf, bir bilime has olan bir yöntemi bir bilim insanı geliştirdiyse ve çok güzel sonuçlar aldıysa yine de diyemez ki “benim metodum küllidir her bilim insanı bunu kullanmak zorundadır.” Böyle bir dayatma metodu bilimde savunulamaz. Kim bilir belki ileride daha etkin yöntemler bulunup geliştirilebilir.

Şimdi Nasreddin Hoca hikâyesinde olduğu gibi hindi çıkıp “ben de papağan gibi bir kuşum” dese buna herkes gülecektir. Feyerabend olmayan birisi, hiçbir epistemolojik dayanağı olmadan çıkıp “Galileo’nun yargılanması haklı idi” derse Kilisenin bilimsel kuramları inanç sistemine temel alan hatasını örtmüş olacaktır. Böyle bir savunma, bugün de dinlere belli bir bilimsel savı, mesela dinlerdeki “yaratılış” söylemini bilimsel bir kuram gibi savunma yolunu açacaktır. Söz yaratılmaya gelmişken başka bir konuyu da tartışmamız içerisine çekebiliriz. Bütüncül yaklaşımlarla başkalarını bilimselliğe ters düşmekle suçlarken nasıl hatalar işlediğimizi görelim. İslam bilim tarihinde Cahiz, Miskeveyhi ve Molla Sadra gibi evrim teorisini savunan bilim adamları varken bundan tamamen habersiz

şu burada adil ve doğru bir mahkeme başlattığını nasıl savunabilir? Ancak bilimin çok önemli bir epistemolojik ögesini reddederek. Zira “bilimde geçerli bir yöntem olmadığına” inanan Feyerabend’in bu yüzden anarşik bir bilgi kuramını savunduğunu biliyoruz. Bunu savunmak bilimde kargaşaya ve “ne olursa gider” düşüncesine yol açar... Yine de Feyerabend burada aslında bilimsel davranmaktadır. Çünkü o buradaki savunmasını bir bilgi kuramı getirerek yapmıştır. Bir bilim adamının yanlış olması demek onun bilimsel olmaması anlamına gelmez. Feyerabend Pozitivist bilim anlayışına yıkan önemli filozoflardan biridir. Aslında o

olan bir bilim adamının, üniversiteye başörtülü gelen bilim adamı adayları için; “Âdem ile Havva’ya inanan bir kimse (sanki artık bilimsel bir gerçekmiş gibi) evrim kuramını nasıl anlar” demesi tamamen havada kalmaktadır. Asıl üzücü olan ise, “gerçeklik-kuram” ikileminin tamamen dogmatik bir çelişki içerisinde bilimsel zihniyetle örtüşmeyecek bir tarzda çelişkili kullanılarak “kuramsal bir bilgi kümesini” dogma gibi dayatmaktır. Bu tür anlamsız iddialar *dünyanın yedi günde yaratıldığı* ifadesini sadece dinin dışında olan kimselerin akılcığına sokar. Dinde konuyu algılayan bir kimse ise burada ifade edilen şeyin bizim bildiğimiz 24 saatlik gün değil tarihin devirlerinde olduğu gibi veya evrim kuramında da savunulan kâinatın oluşum aşamasındaki evrelere işaret olduğunu bilir. Nitekim bunu anlatan dinî metnin kendisi de bunu açıkça ifade etmektedir.

Ülkemizin bilimsellik dışı dogmatik ve ideolojik bu tür suçlayıcı tutumlardan kurtulması için bilim, hakikat ve bunların toplumsal yansımaları çok iyi tahlil etmemiz gerekmektedir. Gerçekten “bilimsellik” bir zihniyet olduğu gibi “bilim dışılık” da bir zihniyettir. Aynı şekilde aşırılıklara kaçan ideolojik tavır da bir zihniyettir. Bizim irfan geleneğimizde ifade edildiği gibi “ne ekersen onu biçersin”. Bizim şu an dostluk ekmemiz gerekirken fitne tohumları ekmek, güya bilimsellik peşindeymiş gibi uydurma sözlerle karmaşa ve kaos ortamı oluşturmaya çalışmak hiç kimsenin işine yaramaz. Neden bilim insanı olarak sevgi ve kardeşliği vurgulamıyor, bir terör ve düşmanlık havası oluşturarak günümüz Galileoları olabilecek kimseleri dışlıyoruz? Galileo’ya layık görmediğimiz yargıyı hiçbir iddiası olmayan kimselere reva görüyoruz? Birisi hiçbir dine inanmıyor ise bari bunun sadece savunmasını yapmalı ve ille de herkes inançsızlığa inanacaktır diye tutturmamalıdır. Daha da kötüsü kaba kuvveti davet ederek bunun fikirle değil güçle değişmesi gerektiği savunulmamalıdır. Dolayısıyla günümüzde bu bilimsel yaklaşımı özgür düşünceyle temsil eden ve topluma maletmeye çalışan filozoflarımız ve bilim adamlarımıza çok görevler düşmektedir.